

T.C
Erciyes Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi-Tarih Bölümü

Mahabad Cumhuriyeti 1946

KAMARAN ABDULRAZZAQ BRAIM

- Özet:

Birinci ile ikinci dünya savaşı arasında Rıza Şah'ın İran'ı büyük devletlerin hırsından kurtulmak için her yönden Almanya'ya yanaştı, Naziler iktidara geçince ilişkilerini çok daha güçlenip hemen hemen bütün sektörlerde Alman işçileri bulunurdu, ikinci dünya savaşı başlayınca İran tarafsızlığını ilan etti, fakat 1941'de Naziler Sovyet'e karşı savaş açınca iki eksen arasında İran üzerinde şiddetli rekabet ortaya çıktı, sonuçta 1941'de İngiltere ve Sovyet kuvvetleri İran'ı işgal ettiler, bunun sonucu olarak İran devleti paramparça olup bir sürü kargaşayla karşılaştı, bir de Sovyet nüfuzunu güçlendirmek için İran'daki Kürtler ve Türk Azerileri'nin milliyetçi hareketlerini destekledi, onun desteğiyle 1945 ve 1946'da kuzey batı İran'da Mahabad ve Azerbaycan iki özerk cumhuriyet olarak İran çerçevesinde kuruldu.

Zaten İran'daki Kürtler daha önce milliyetçi örgütlere sahiplerdi, Sovyet'in gelmesiyle daha açık bir atmosfer peyda olup milliyetçi algısı yükseltti, evvel JeKaf sonrasında PDKİ cemiyetleri bu ortamda kuruldu, Kadı Mohammed liderliğinde PDKİ kısa bir süre içinde milli bir harekete dönüşüp Sovyet'le güçlü bir ilişkide bulundu, Aralık 1945'te Tabrez'deki Azerbaycan Cumhuriyeti kurulunca, Kürt liderleri benzer bir adım atmak için harekete geçtiler, Nitekim Ocak 1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti kadı Mohammed başkanlığında ilan edildi, gerçi cumhuriyetin ömrü yalnız 11 aydı ve sadece İran'daki Kürtler'in yarısını içerirdi , fakat "Kürdistan Milli Hükümeti" daha önce hiç görülmemiş kadar Kürt bölgelerini geliştirebildi, İran'da ilk olarak Kürtçe gazeteler, dergiler, kitaplar basılmaya başlandı, ilk Kürt ordusu, radyo ve sinema gibi yeni katkılarda bulundu, bunlarla birlikte eğitim ve devletin resmi işlerinde Kürtçe resmi dil edildi, bu gidişatları kabul etmeyen İran hükümeti 1946'da Sovyet ile anlaşıp iki cumhuriyeti yıkmak için harekete geçti, nihayet Aralık 1946'da önce Azerbaycan ardından Mahabad cumhuriyeti ufak tefek çatışmadan sonra yıkıldılar, Azerbaycan liderleri Sovyet'e kaçtıysa, Mahabad liderleri Şah'ın genel afına dayanarak mahabad'da kaldılar, sözünü tutmayan Şah askeri mahkemelerin kararıyla kadı Mohammed başta olmak üzere bir sürü Mahabad liderleri idam etirdi. Böylece iki cumhuriyet Sovyet desteğiyle doğup gene onun geri çekme siyaseti sonucunda ortadan kaldırıldılar.

- **Anahtar Kelimeler:** Mahabad Cumhuriyeti, Kadı Mohammed, JeKaf, PDKİ, İran.

- Giriş: İkinci Dünya Savaşı Sırasında İran Durumu 1939-1945

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük devletler arasında denge sağlamak yoluyla İngiltere ve Sovyet'in egemenliğinden kurtulmak için İran Devleti Almanya'ya yaklaşıyordu, bu da gitgide Naziler'in nüfuzu artmasına sebep oldu özellikle askeri alanında, İran ordusunun modernleşmesi sürecinde Almanlar büyük rol oynadılar¹, özellikle Naziler'in iktidara geçmesinden sonra ilişkiler daha güçlendirildi, öyle ki sanayileşme, havayolları, demiryolları ve bankerlik gibi İran'ın önemli sektörleri Almanlar'ın kontrolündeydi² 10.000 ila 15.000 civarında Alman işçileri İran'da bulunuyordu, şüphesiz ki bu durum İngiltere ve Sovyet'i son derece rahatsız ederd, zira onlara göre bu işçiler İran içinde beşinci kol rolü oynarlardı³.

1939 geldiğinde İran dış ticaretinde Almanya %40 ile birinci mevkiyle geliyordu, iki millet Aryan kökenli oldukları düşüncesi her yerde bahsedilirdi, üniversitelerde Alman hocaları işe almıyorlardı, bu durum İngiltere ve Sovyet'in hoşnutsuzuna sebep olduğundan İran'ı sıkıca gözetlemeye başladılar⁴.

İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkınca 2 Eylül 1939'da İran başbakanı resmi bir beyannameyle İran'ın tarafsızlığını bildirdi, gerçekten savaşın ilk iki yıllarında tarafsız kaldı⁵. Ağustos 1939'da Sovyet ve Almanya Orta Doğuyu paylaşmak için aralarında bir anlaşma imzalanmıştı, bu projeye göre İran'ın batısı Almanya'nın payı olacaktı⁶, yalnız dostluk ilişkilerini bozulunca 22 Haziran 1941'de Naziler bolşevikler'e savaş açıp onları Müttefik devletlerin yanına savuşturdu⁷, Naziler kısa süre içinde Sovyet'e büyük bir darbe vurup geniş toprağı ele aldılar, amaçlarını hızlıca Kafkasya ve Ortadoğu'daki petrol kaynaklarına varmaktı⁸, Nitekim Asya kıtası üzerinde iki eksen arasında şiddetli bir rekabet ortaya çıktı.

Ayrıca Rıza Şah gittikçe tarafsızlığını kaybedip gene Almanya'ya yaklaşırdı, zira Almanlar'ın gücüne ve Hitler'in karakterine hayrandı, Naziler mutlaka galip olcaklarını sanıyordu⁹, öyleyse Naziler'in tarafı tutarsa, Kaçarlar dönemindeki kaybettikleri bütün toprakları iade edebilir diye düşünürdü¹⁰. Almanya da Kafkasya ve Orta Asya işgali için İran'ı önemli nokta çıkışı olarak görüyordu¹¹, ayrıca İran ve Irak'taki petrolüne el koymak için İran son derece stratejik bir

¹ Hudair **el-Bediri**, Tarihi Muaasır li İran ve Türkiye, el-Arif Yayını, Beyrut 2015, s. 142.

² Samira Mirzazade **Barijough**, "İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları 1921-1950", Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis 2015, (Yüksek Lisans Tezi), s. 51.

³ Amal **el-Subuki**, Tarih İran-ı Siyasi beine Sevretayin, Alem el-Marifa Yayını, 1999, s. 124.

⁴ Hasan Kerim **Caf**, Mevsuaa Tarih İran Siyasi, Darul Arabiye Yayını, Beyrut 2008, C.4, S. 79-81.

⁵ el-Bediri, s. 143.

⁶ Caf, s. 79.

⁷ Fahir **Armaoğlu**, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Kronik Yayını, İstanbul 2018, s. 287.

⁸ Barijough, s. 53.

⁹ el-Subuki, s. 122.

¹⁰ el-Bediri, s. 144.

¹¹ Caf, s. 82.

konumdu¹². İngiltere, Almanya'nın niyeti farketmişti, ileride Irak, İran ve Hindistan'a saldırıp Sovyet'e büyük bir darbe vurabilir ve Müttefikler'i petrol kaynaklarından yoksun edebilir diye telaşlandı¹³, bunun için bir an önce harekete geçmek gerekiyordu, Müttefik kuvvetleri için İran toprakları iki bakımdan stratejik bir yerdi:

- 1- İran'daki petrol kaynakları ele geçirip savaşın enerjisi temin etmek için.
- 2- Sovyet'e yardım ulaştırmak için İran yoluyla bir kara koridoru açmak zorundaydılar¹⁴, zira Naziler, Norveç, Balkan ve Yunanistan'ı işgal ettikleri dolayısıyla Baltık ve Ege denizi Nazilerin kontrolü altındaydı, kuzey kutbu ise buzla donması için uygun bir yol değildi¹⁵.

Nitekim iki devlet bahane bulmak çerçevesinde İran'dan Alaman işçilerini -Beşinci Kol oldukları itibariyle- kovması istediler¹⁶, Almanya ile araları bozulmasın ve tarafsızlığını korunsun diye İran bu talebi ve sonraki ultimatoları reddetti¹⁷, akabinde her türlü tehlikeden ülkeyi korumak için kuzey ve güney İran'da askerler dağıtıldı¹⁸.

Ne yazık ki Şahın önlemleri iki süper devlete karşı faydasızdı, 25 Ağustos 1941'de kuzey taraftan Sovyet Kuvvetleri, batı ve güney taraflarından ise İngiliz kuvvetleri İran'a girdiler, iki gün sonra Naziler'in dostu olan Ali Mansur'un kabinesi istifa ettirip İran'ın büyük kısmı işgalci devletlerinin egemenliğine geçti¹⁹. Baskılar altında 15 Eylül'de Rıza Şah tahttan inip yerini 21 yaşındaki oğlu Velihaht Mohammed Rıza'ya bıraktı ve yurt dışına sürgüne gönderildi²⁰. 1941-1942 kışında ABD birlikleri de bu işgal eylemine katılıp İran'a girdiler²¹.

29 Ocak 1942'de Sovyet-İngiltere İran'la bir anlaşma imzaladılar, antlaşmaya göre savaş devam ettiği sürece İran toprakları üzerinde Sovyet'e yardımlar geçirilebilir, savaş bitince altı ay içinde kuvvetler İran topraklarını boşaltmalılar²². Lakin çok erkende Sovyet'in farklı niyeti belli oldu, İran'a girer girmez böl ve yönet siyaseti benimsediler, Tabrez'de bütün hapsedilenleri serbest bırakıp şehrin emniyeti korumak gerekçesiyle Ermeniler'i silahlandırdılar, bir de İran'daki kavimlerin dikkatini çekmek için Kürt ve Türkler'i kışkırtmaya başladılar²³.

Böylece 1941'de Pehlevi Şah Mohammed Rıza tahta geçerken, ülkesini devletlerin işgali altında kalmasıyla beraber, bir sürü iç kargaşayla karşılaştı, kabile liderleri, ulemalar ve tımarcılar eski konumlarını yeniden elde etmek için fırsat bidiler²⁴. Nitekim Tahran hükümeti yetkisiz

---

¹² el-Subuki, s. 127.

¹³ el-Bediri, s. 145-146.

¹⁴ Ervand **Abrahamian**, Modern İran Tarihi, Çeviren: Dilek Şendil, Kültür Yayını, İstanbul 2018, s. 129.

¹⁵ Armaoğlu, s. 322.

¹⁶ Mahmut **Şakir**, İran, el-Mekteb el-İslami Yayını, s. 59.

¹⁷ Yasin **Serdeşti** ve Berzani **Mala Taha**, Mezhuy Hawçarhi İran, Saya Yayını, Süleymaniye 2010, s. 178.

¹⁸ el-Bediri, s. 146.

¹⁹ Kemal **Mazhar**, Dirasat fi Tarih İran el-Hadis ve el-Muaasır, Bağdat 1985, 257.

²⁰ Abrahamian, s. 130.

²¹ Mohammed Reza **Djalili** ve Thierry **Kellner**, İran'ın Son iki Yüzyıllık Tarihi, Çeviren: Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2011, s. 80.

²² Armaoğlu, s. 322-323.

²³ Mucteba **Burzuvi**, Barudoxi Siyasi Kürdistan 1880-1946, Çevirmen: Naznaz Abdulkadir, Mujryani Yayını, Erbil 2005, 395-396.

²⁴ Nasır **Niray** ve Didem **Deniz**, "İran İslam Cumhuriyeti, Tarih Siyaset ve Demokrasisi", Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, 2010, s. 10.

kaldığından dolayı toprak bütünlüğü bile parçalanmaya başlayıp iki ayrı devlet kurması teşebbüsü ortaya çıktı, onlar da özerk Güney Azerbaycan Cumhuriyeti²⁵ ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti idi.

- JeKaf Cemiyeti

20.Yüzyılın başında İran'daki Kürt bölgelerinin durumu açlık, okuma yazma bilmeme ve feodalik sistemi yüzünden son derece kötüydü, Şah'ın hükümeti bölgeyi ihmal ederek geri kalmış bir ortamın oluşmasına sebep oldu, bunun sonucu olarak kamu bilinci önemli ölçüde pasifti, bütün bunlara karşın entelektüel sınıfı çabasıyla "Kürdistan İstihlas Cemiyeti" ve "Cihandani Cemiyeti" gibi zayıf düzeyli cemiyetler şekillendirildi²⁶.

İkinci Dünya Savaşı başlamasıyla beraber İran'ın savaşa katılmamasına rağmen olaylara bulaştı, 1941'de İngiliz-Sovyet kuvvetleri İran'a girip yeni ortam yarattılar, yeni şah birtakım ıslahat yaparak demokrasi ilkeleri banimsendi ve çok partili sistemi ilan edilid, öte yandan Irak'taki Kürt hareketi ve Türkiye'deki Hoybun Cemiyeti, İran Kürtleri'ni çok etkilemişti, örneğin Irak Kürtleri'nin Galawezh Dergisi Mahabad'da²⁷ yayımlanıp okunurdu, böylelikle Rojhalat'ta²⁸ milliyetçi algısı yükselip onlara özgü bir teşkilatın kurulmasına neden oldu²⁹.

İkinci Dünya Savaşı sırasında 1939-1942'de Rojhalat'ta ilk ortaya çıkan örgüt "Kürdistan Özgürlükçülük Partisi" idi, partinin lideri "Aziz Zendi" idi³⁰, fakat partinin organizasyonu halk arasında yayılmadı, sadece üst düzeyde gelen liderler arasında kısıtlandı, şahsi ayrıcalıklara karşılık partinin lideri İran hükümetine yaklaştı, nitekim partinin amacı boşa çıkıp ortadan kayboldu³¹, bunlara rağmen milliyetçilik hareketi bakımından önemli aşama olup Mahabad Cumhuriyeti'nin temeli olan JeKaf cemiyetinin kurulması için uygun bir ortam yarattı.

"Komalay Jianaway Kurd³²" -Kürt Diriliş Cemiyeti- veya JeKaf en etkili parti olarak 1942'nin sonlarında³³ orta sınıftan oluşan 15 kişi tarafından³⁴ Mahabad civarında bulunan Hacı Davut çiftliğinde kuruldu³⁵. Bu toplantıda Mirhac Ahmet ve Mustafa Xoşnaw, Hiwa Cemiyeti'nin temsilcileri olarak yer alıyorlardı³⁶.

²⁵ Güney Azeriler'in meselesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti üzerinde detaylıca bilgi almak için: Barijough, s. 70-103.

²⁶ Mahmut **Mala İzzet**, Cumhuriyeti Kürdistan, Serdem Yayını, Süleymaniye 2001, 66-69.

²⁷ Mahabad şehrinin gerçek adı Sablağ'dır, ama Rıza Şah adını değiştirip "Maha Abad" yapmıştır. Kris **Koçera**, Mejuj Kurd la Saday 19-20, Çevirmen: Mehmet Reyani, Tahran 1990, s. 245.

²⁸ Kürtler arasında İran'daki Kürt bölgelerine Rojhalat -Doğu- denilir, bu da Kürdistan'ın doğusu anlamına gelmektedir.

²⁹ Hozan **Duski**, Cumhuriyet Kürdistan, el-Darul Arabiye li el-Mevsuaat Yayını, Beyrut 2006, s. 54-56.

³⁰ Necim **Sangawi**, Kürdistan u Serkirde u Dasalatu Şorşakani 1169-1994, s. 499.

³¹ Duski, s. 56-58.

³² Bazen sadece "Komale" yani topluluk veya "JeKaf" olarak adını anılıyor.

³³ Celili **Celil**, M.S Lazariv, M.A Hasratyan vd., el-Harake el-Kürdiye fi el-Asrı el-Hadis, Çevirmen: Abdi Hacı, Mukryani Yayını, Duhok 2012, s. 245.

³⁴ Bazı kaynaklara göre 11 kişi idler, bu bakımdan ayrıntılı bilgi almak için: **Mala İzzet**, s. 76-80.

³⁵ Mukri, Muhakamekirdinekey Peşawa Qazi la Yadaştakani Kavvam el-Sultana da, Aras Yayını, Erbil 2007, s. 25.

³⁶ Nevşirwan **Mustafa Amin**, Hükümeti Kürdistan, Kürdistan Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayını, Süleymaniye 2007, s. 77.

Cemiyetin doktrinine göre barışçıl yoluyla Kürtler'in hakları sağlanmalı, İslam Kürtler'in bir parçası olarak kabul edilip ona saygı gösterilmeli, sadece Kürtler üye olarak alınıyor, yeni üyeler ihanet etmemek, özerklik sağlamak için gayet göstermek ve bütün Kürtler'i öz kardeşi olarak görmek üzerinde yemin etmelilerdir³⁷.

Örgütlenme açısından JeKaf sıkı bir yönetime sahipti, hücre sistemi sayesinde gizli olduklarını koruyabildiler, üyeler yalnız hücresindeki üyeleri tanıyorlardı, üyeler için takma isim kullanılırdı, böylece sıkıntısızca yayılmaya devat ettirip 6 ayda sayılarını 100 üyeye ulaştı³⁸, gizli olduklarından dolayı 1943'e kadar faaliyetlerini halk sırasına giremedi, 13 Mayıs 1943'te Mahabad'da bulunan Sarne Kalesi'nde 25 üst düzeyli üye huzurunda cemiyetin kongresi gerçekleşti, bu toplantıda cemiyetin amaçlarını ve prensiplerini belirlendi³⁹, Irak Kürtleri'nin temsilcisi sıfatıyla Mir Hac Ahmet da toplantıda bulunurdu⁴⁰.

- Kongrenin önemli kararlarını şunlardır:

1- "Niştiman" adıyla bir dergi çıkarması.

2- Cemiyetin merkez komitesi seçildi.

3- Üyeler birbirlerini tanımak üzere "Allah tapmak iyi bir şeydir" diye cemiyetin parolası olarak koyuldu.

4- Amaçlarını gerçekleştirmek için Sovyet ile sağlam ilişki kurulmalıdır diye karar verdiler.

5- Cemiyetin faaliyetini sadece İran'da sınırlanmamalı, komşu devletlerde bulunan diğer Kürt bölgelere de ulaştırılmalı⁴¹.

bu çerçevede kongreden sonra Irak ve Türkiye'deki Kürt hareketleriyle ilişki kurulmuştur, 1944'te üçlü toplantı "Kasım Kadir İran, Şeyh Ubaydullah Zino Irak, Kadı Molla Vehab Türkiye" Irak-İran-Türkiye sınırında bulunan Dalanpar bölgesinde gerçekleşmiştir, bundan dolayı Üç Sınır İttifakı olarak adlanmıştır, birbirlerine yardım etmek ve birleştirmek için anlaştıysa da⁴² pratik olarak harekete geçmeyip kağıt üzerinde kaldı.

Başta cemiyetinin amacı sadece İran'daki Kürtler için özerklik sağlamaktı, fakat güitükçe etrafındaki gelişmeler etkisiyle amaçlarını genişliyordu, öyle ki bütün Kürt bölgeleri birleştirip Büyük Kürdistan Devleti kurmaya kadar ulaştı⁴³.

Cemiyetin kırılma noktası Kadı Mohammed'in cemiyete girmesiydi, başta JeKaf liderleri ondan pek hoşlanmazdı, sözgelimi JeKaf Merkez Kurulu üyesi olan Sultaniyan 1944'te Kadı hakkında Urmiye'deki Rus elçisine şöyle der: "Kadı anlaşılmaz bir siyaseti vardır, bir yandan

---

³⁷ Mala İzzet, s. 81-82.

³⁸ Duski, s. 60-61.

³⁹ Hamid **Gevheri**, Komari Kürdistan, Şahap Yayını, Erbil 2011, s. 47.

⁴⁰ Duski, s. 64-65.

⁴¹ Mala İzzet, s. 82-83.

⁴² Burzuvi, s. 378.

⁴³ M.S Lazariv, M.A Hasratyan, Şakru Mahvi vd., Tarih Kürdistan, Çevirmen: Abdi Hacı, Spirez Yayını, Erbil 2011, s. 257.

JeKaf'a yardım eder, diğer yandan Kürtler'i devletin yanına almak için İranlılarla işbirlik yapar."⁴⁴ Daha doğrusu liderlerin korkusu Kadı'nın konumu JeKaf dışından daha yükselmekti, çünkü halk ve Ruslar nezdinden itibarlı biriydi, sonuçta emrivaki olarak üye olmak için ona teklif etmeye mecbur kaldılar.

Her ne ise 1944'te Kadı Mohammed "Binayi" kod adıyla cemiyete yazıldı, ondan sonra aşiretler de cemiyete girmeye başladılar, kısa sürede aktif bir örgüt haline geldi ve farklı alanlarda faaliyet göstermeye başladılar, Matbaa almak, Kürtçe kitapları basmak ve 9 adet⁴⁵ Niştiman dergisinin çıkarılması birkaç örnektir⁴⁶. Kaldı ki ilk kez Kürt takvimi koyuldu, Hicri güneş takvimi kullanarak ayların adı da Kürtçeleştirildi, yeni yıl 21 Mart birinci Nevruz günüyle başlıyordu, Miladi Takvimiyle beraber Kürt takvimi de resmi işlerde kullanılırdı⁴⁷.

Kongre yönergelerine dayanarak JeKaf'ın diğer önemli siyasetlerinden biri Sovyet'le ilişki kurmaktı, zira o dönemde İran'ın kuzeyinde Sovyet kuvvetlerinin kontrolü altındaydı. Gerçi JeKaf "İslamcılık, Kürtçülük, Medeniyet ve Barışçıl" ilekelere dayanarak komünist olduğunu raddediordu⁴⁸, ama Sovyet'le güçlü alaka kurmaktan çekinmezdi⁴⁹, bu da Sovyet'in İran'da kalması amacı için uygun bir neden olabilirdi.

JeKaf Cemiyeti Abdurrahman Zabihî ve Kasım Elhani'yi Tabrez'deki Sovyet büyük elçisine gönderdi ve Kürtler'i özgürleştirmek için onlardan yardım istedi, bu görüşmeden sonra iki taraf arasında görüşmeler ve karşılıklı ziyaretler devam etti⁵⁰.

- PDK-İran⁵¹ Partisi ve Ruslar'ın Siyaseti

Ruslar İran'ın kuzeyini işgal edince nüfuzu artırmak için İran'daki Kürtler ve Azerileri koz olarak kullanmaya başladı, ikisi ile işbirlik yapmak amacıyla Kuzey Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Bakü'yü merkez olarak kullanıp başkanı olan Mir Cafer Bağirov'u görevlendirdiler⁵². Bu kapsamda 1942'de JeKaf ve Kürt ayanlarına resmi bir davetiye gönderildi, Kürt heyeti Kadı Mohammed liderliğinde aşiretler liderlerinden oluşuyordu, bu heyet Bakü'ye gidip Ruslarla görüştü⁵³ ve 10 gün kaldı, görüşmekten ziyade Sovyet'in ilericiliği görsünler diye şehre gezdirdiler, heyet fabrikalar, petrol şirketleri ve askeri depoları gördü⁵⁴, görüşme sırasında

⁴⁴ Gevherî, Komari Kürdistan, s. 246.

⁴⁵ Mahabad Cumhuriyeti yıkılınca 10.adedi de çıkarıldı, toplam 7 ciltten 10 adedi çıkarılmıştır. Cemal Nabaz, Govari Niştiman, Akademyay Kurdi Yayını, Erbil 2010, s. 85.

⁴⁶ Mala İzzet, s. 92-94.

⁴⁷ Mustafa Amin, s. 75-76.

⁴⁸ Mustafa Amin, s. 80.

⁴⁹ Bu bakımdan fazla bilgi almak için: Gevherî, Komari Kürdistan, s. 65-69.

⁵⁰ Mala İzzet, s. 86-87.

⁵¹ Bazen HDKİ olarak adı geçiyor, çünkü Parti kelimesi yerine Arapça kelimesi olan Hizip kullanılıyor.

⁵² Mehmet Seyfettin Erol, Geren Gürseler ve Celaleddin Seyyedi, "II.Dünya Savaşı Sürecinde Orta Doğu ve Türkler", İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, TDBB Yayınları, İstanbul 2016, s. 379.

⁵³ Abdullah Pişderî, Yadaştakanım la Komari Kürdistan, Hacı Haşim Yayını, Erbil 2009, s. 40.

⁵⁴ Koçera, s. 252.

Ruslar Kadı Mohammed'in liderlik niteliğini farkettiler ve ileride onu Kürtler'in temsilcisi olarak kabul ettiler⁵⁵.

Diğer sömürgeci devletler gibi Ruslar'ın tek amacı işgal ettikleri ülkeyi sömürmekti, buna meşruiyet kazandırmak için milletlerin özgürlüğü gibi farklı iddialar yapardılar. 1944'te ortak Sovyet-İran petrol şirketi kurmak için Tahran'ı ikna edemeyince Kürt ve Azeri milliyetçiliği koz olarak kullanmaya başladılar⁵⁶, bu açıdan iki hareketi düzeltmek ve uygun bir hale getirmek üzere harekete geçtiler.

Eylül 1945'te ikinci kez Kürt heyeti Sovyet tarafından davet edildi, gene Kadı Mohammed liderliğinde daha elverişli bir delege Bakü'ye başvurdu⁵⁷, Cafer Bagirov Kürt bölgeler'i kurulacak Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ilhak etmesi için heyeti ikna etmeye çalışırken, Kadı Mohammed'in sert tepkisiyle karşılaşmış başaramadı, zira Kadı'ya göre Azeriler gibi Kürtler de kendilerini yönetme hakkı vardır ve hep buna odaklardı⁵⁸.

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı bitince Sovyet'in görüşü değişmişti, Büyük Kürdistan Devleti yerine özerkliği daha uygun görüyordu, bu da JeKaf'ın ilkeleriyle uymazdı⁵⁹, bunun için Bagirov heyetten açıkça JeKaf'ın dağılmasını, daha uygun ve demokrasi bir parti kurmasını istedi⁶⁰, buna karşılık Sovyet, İran çerçevesinde Kürtler'e özerklik sağlar⁶¹.

Bunlarla birlikte o anda Zabihi, Dilşad Resül ve Kasım Kadri gibi JeKaf'ın birkaç önde gelen liderleri tutuklanmıştı⁶², böyle bir ortamda JeKaf içten sarsılmıştı. Abdurrahman Kasımlı'ya göre "Artık JeKaf uygun bir teşkilat değildi, savaşın sonucu olarak büyük değişim meydana gelmişti, henüz JeKaf gizli ve içe dönük bir örgüttü, bu gelişimlere uymak için mutlaka yeni bir parti kurulmalıydı"⁶³.

Belirttiğimiz gibi hangi bakımdan bakılırsa bakılınsa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelen gelişmeler ve dönüşümlerden dolayı yeni teşkilatın kurulması kaçınılmaz bir çağrışım haline gelmişti.

Ekim 1945'te Mahabad'da yeni partinin kongresi düzenlendi, önde gelen kişiler, aşiret liderleri ve aydın sınıfının katılmasıyla geniş bir toplantı gerçekleşti, sonuç olarak JeKaf Cemiyeti, İran-Kürdistan Demokrat Partisi PDKİ'ye dönüştürdü ve Kadı Mohammed lideri olarak seçildi⁶⁴. Aralık 1945'te partinin prensiplerini bildirildi, öncelik amacı İran çerçevesinde Kürtler'e özerklik

---

⁵⁵ Burzuvi, s. 371-372.

⁵⁶ Sangawi, s. 510-511.

⁵⁷ Koçera, s. 267.

⁵⁸ Mala İzzet, s. 126-127.

⁵⁹ Mala İzzet, s. 96-97.

⁶⁰ Burzuvi, s. 383.

⁶¹ Pişderi, s. 42.

⁶² Osman **Ali**, el-Hareke el-Kurdiye el-Muaasara, Tefsir Yayını, Erbil 2011, s. 762 ; Duski, s. 74.

⁶³ Yasin **Serdeşti**, Kürdistanı İran 1939-1979, Süleymaniye 2011, s. 204.

⁶⁴ Pişderi, s. 43-44 ; Serdeşti, s. 204-205 ;

vermekti⁶⁵, Partinin ana ilkekeri “Hak, Adalet ve Medeniyet” idi⁶⁶, sloganı ise “Kalem ve Başak” idi⁶⁷, yaklaşık bir yıl içinde parti milli bir harekete haline gelip üyeleri 20 bine kadar yükseldi⁶⁸.

PDK-İran’ın bildirgesine⁶⁹ göre amaçlarını bunlardır:

- 1- İran’daki Kürtler’e özerk bir hükümet sağlanmalı ve kendi kendilerini yönetmelilerdir.
- 2- Yerel yönetimi ve okulların resmi dili Kürtçe olmalı.
- 3- İran anayasasından hareketle hızlıca Kürdistan komitesi seçilmeli, bu komite Kürt bölgeleri yönetecektir.
- 4- Kürdistan’daki görevliler Kürt olmalı.
- 5- Bölgedeki toplanan vergiler ve gelirler bölgenin hizmetine harcanır.
- 6- Azeriler ve diğer azınlık kardeşlerimizle dostane bir ilişki kurulmalı.
- 7- Ekonomik, eğitim, tarım, ticaret ve sağlık durumu geliştirmek üzere PDKİ gayet gösterir⁷⁰.

- Kadı Mohammed’in Karakteri

Kadı Mohammed’in soyu şöyledir: “Mohammed Kadı Ali Kadı Kasım Kadı Mirza Ahmet”⁷¹. Mahabad ilinde 1900⁷² veya 1901’de⁷³ doğmuştur, bir erkek ile üç kız kardeşi vardı⁷⁴. Mahabad’da eğitimi tamamlamıştır, zeki ve yetenli bir karaktere sahipti, İslam bilimleriyle beraber dilleri okuyordu, Kürtçe başta olmak üzere Arapça, Farsçe, Türkçe ve orta düzeyde Fransızca⁷⁵ ve Rusça dilleri biliyordu⁷⁶.

Kadı ailesi İran’daki Kürtler arasında en ünlü ailelerden biriydi, ailenin hareketi 1830’a kadar dayanır, 1916’da Ruslar ve Türkler’e karşı savaşmışlardır, 1920’de Mohammedi Hareketi adlı bir teşkilat kurmuşlardır⁷⁷, kaldı ki bu aile büyük bir tarımsal toprağa sahiptiler, o zamanki Kadı’nın aşiretinin üyeleri 60 bine ulaşıyordu, böylece Mahabad’ın en güçlü aşireti sayılırdı⁷⁸. Ailece

---

⁶⁵ Celil ve diğeri, 246.

⁶⁶ Mazhar, Dirasat fi Tarih İran el-Hadis ve el-Muaasır, s. 260.

⁶⁷ Mala İzzet, s. 109.

⁶⁸ Osman Ali, s. 771.

⁶⁹ PDKİ bildirgesi ve doktrinleri ayrıntılı bir şekilde ele almak için: Mala İzzet, s. 109-116 ‘ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 121-130.

⁷⁰ Mohamed Suhail **Takkuş**, Tarih el-Akrad, Darul Nafais Yayını, Bayrut 2015, s. 334 ‘ Mustafa Amin, s. 88 ‘ Sangawi, s. 504 ‘ Burzuvi, s. 389.

⁷¹ Mahmet Ali el-Suirki **el-Kurdi**, el-Mevsua el-Kubra li Maşahiri Kurd abra Tarih, Derul Arabiya lil Mevsuat Yayını, Beyrut 2008, c. 3, s. 367 ‘ Sangawi, s. 505.

⁷² Osman **Sangaseri**, Serkirde Namrakani Kürdistan, 2014, s. 33 ‘ Sangawi, s. 505.

⁷³ el-Kurdi, s.367 ‘ Mustafa Amin, s. 79.

⁷⁴ Mukri, s. 21.

⁷⁵ Bazı kaynaklarda Fransızca yerine İngilizce dili yazılmıştır. Sangawi, s. 505 ‘ el-Kurdi, s.368.

⁷⁶ Mustafa Amin, s. 79.

⁷⁷ Koçera, s. 246.

⁷⁸ Mukri, s. 20.

kuşaktan kuşağa bölgedeki kadılık görevi onlara aitti⁷⁹, Kadı Mohammed halk tarafından saygılı ve itibarlı biriydi, zira siyasete girmeden önce halka yardım etmesiyle beraber feodalik rejimine karşı çıkıp işçiler ve çiftçileri savunuyordu, ayrıca demokratik ve nasyonalizm düşüncelerinin etkisi altındaydı, bunun üzerine 1930’larda Hoybun hareketine yazılıp İhsan Nuri Paşa’yı desteklemiştir⁸⁰.

Kültürel faaliyeti bakımından tarih, coğrafya, ekonomi ve edebiyat alanında bilgiliydi, öğrencileri teşvik edip yardımlerında bulunurdu⁸¹, dergiler ve gazetelerde yazılarını yayımlıyordu, eserlerinden biri “Vatanın Annesi” tiyatrosudur ki sahnede sergilendiği zaman iyice ses getirdi, hatta Şah rejimi tarafından yargılandığında suçlardan biri Şah’a karşı tiyatro yazıp toplumu uyarmaktı⁸².

Ünlü bir aileden geldiğinden dolayısıyla devlet tarafından da itibarlı biriydi, 1926’da Mahabad’ın maarif müdürü olarak atandı⁸³, bu statüdeyken Pehlevi ve Pırmas adıyla iki okulu açtı, 1931’de babsı vefat edince Kadı Muhammed adıyla Mahabad’ın kadısı oldu⁸⁴, kardeşi olan Abu Kasım Sadri Qazi ise İran Milli Şura Maclisi’nin 14. devrinde milletvekil olarak seçildi⁸⁵.

1930’da Kadı Mohammed, Mina hanım Kakaagazade ile evlenmiştir, bir oğul ile sekiz kızın babsı olmuştur⁸⁶, sosyal ilişkileri açısından Mukiryani bölgesindeki halkıyla güçlü bir ilişkide bulunuyordu, yabancı uyruklularla bile dostluk ve yakınlığı vardı⁸⁸. Bunlar içindir ki Sovyet tarafından özen görmüştür, 1941 ve 1945’teki Baku ziyaretinde Kürt heyetinin liderliğinde bulunurdu, 1944’te Binayi kod adıyla JeKaf Cemiyetine girmiştir⁸⁹. 1945’te taraftarlarıyla PDKİ’yi kurup partinin liderliğine geçmiştir ki bu hareket Mahabad Cumhuriyeti’nin başlangıcı olmuştur⁹⁰. Kadı Mohammed’i dünya çapında ünlü eden faaliyet ise 1946’de cumhuriyetin kurulmasıdır, aşağıda idam edilmesine kadar detaylıca aktivitelerini ele alacağız.

- Cumhuriyet’in ilanı ve Yapısı

İkinci Dünya Savaşı bitince anlaşmalara göre Müttefik kuvvetlerinin İran’dan çekilmesi gerekiyordu, ancak eli boş olarak gitmek Rusya’nın hoşuna gitmezdi, petrol ayrıcalığı elde

---

⁷⁹ Mustafa Amin, s. 78.

⁸⁰ el-Kurdi, s.368.

⁸¹ Sangawi, s. 505-506.

⁸² Burzuvi, s. 371.

⁸³ Sangawi, s. 506.

⁸⁴ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 245.

⁸⁵ Mustafa Amin, s. 79.

⁸⁶ Hamid **Gevheri**, Qazi Mohammed Peşaway Kurd u Serok Komari Kürdistan, Akadimyay Kurdi Yayını, Erbil 2017, s. 51.

⁸⁷ İran’ın batı kuzeyinde bulunuyor, yoğunlukla eskiden beri Kürt aşiretlerinin yurdudur, Mahabad şehri Mukiryani’nin merkezidir, diğer kentleri ise “Bokan, Miyandwaw, Nağada, Şino, Serdeşt”tir, bölgedeki meşhur aşiretleri “Hormızıyar, Rebokri, Şıkak, Tileko kelbaxi, Faidullah Begi, Hasan Xali, Mangur, Bilbas, Mamiş”tır. Mehmet Bahattin **Mala Sahip**, Kadı Muhammed ve Komari Mahabad, Raparin Yayını, Sileymaniye, s. 7-8.

⁸⁸ Mukri, s. 22-23.

⁸⁹ Sangaseri, s. 33.

⁹⁰ Celil ve diğeri, 246.

etmediği sürece çekilmemek üzerinde ısrarlıydı, İran Şahı zorlamak için farklı kartlarını kullanıyordu, kuşkusuz ki en güçlü kartlarını Kürt ve Azeriler'in milliyetçiliği idi.

1945'te Azerbaycan Demokratik Partisi faaliyetleri yüzünden Azerbaycan bölgesi kaynardı, Sovyet'in tahrikiyle Demokratik Fırkası devletin merkezlerine saldırıp Azeri şehirlerine el koyup İran ordusunu Azerbaycan'dan kovdu, bu eylemde Azerbaycan'a yakın yerleşen Kürtler de yer alıyorlardı, bu durumun etkisiyle PDKİ liderliğinde Mahabad'da benzer bir eylem gerçekleşti, devrimciler İran bayrağı indirip yerine Kürdistan bayrağı diktiler⁹¹, 1941'den 1946'ya dek bölge sözde Sovyet'in elindeydi diye bunun bedeli ağır olmadı, bölgenin gerçek hakimi Kadı Mohammed idi ki siyasi boşluğunu doldurmak için gayri resmi olarak şehri yönetiyordu⁹².

O dönemin gelişmeleri incelenirken Sovyet'in Azerbaycan'a fazla önem verdiğini açıkça fark edilebilir, bunun sebebi de Azeriler'in hareketi doğrudan komünist olduğunu, Kürt hareketi ise Kadı Mohammed başkanlığında İslamcı bir hareket olduğunu diye ifade edilebilir⁹³.

Buna rağmen Sovyet Kürtler'den vazgeçmedi, Kürt heyeti Bakü'den dönünce ilk somut yardımı olarak birkaç kamyonla 1200 silah parçası, Matbaa, Kağıt ve bir miktar para Mahabad'a ulaştı, yardımlar halkın sevincine sebep olup coşkun gençler bir an önce istiklalın ilan edilmesini istediye de Sovyet'in niyetini ve sınırını iyice bilen Kadı Mohammed çağrışı raddetti⁹⁴. Fakat sonraki meydana gelen olaylar yeni bir atmosfer yarattı, özellikle 11 Aralık 1945'te⁹⁵ Azerbaycan Demokratik Partisi'nin lideri olan Cafer Peşvari'nin Tabrez'de Özerk Azerbaycan Cumhuriyeti ilan etmesi, benzer bir adım atmak için iyice Kürtler'i cesaretlendirdi⁹⁶.

Durumu daha uygun hale getiren ise Irak'tan gelen Barzaniler'in akımıydı, 1945'teki Barzan ayaklanması Irak ve İngiliz kuvvetleri tarafından bastırıldı, nitekim 11 Ekim 1945'te binlerce Barzaniler İran sınırını aşp Kürt bölgelerine ulaştılar, daha önce JeKaf'ın lideri olan Hüseyin Fruher tarafından karşılanıp Mahabad'da yerleştiler⁹⁷. Mustafa Barzani üç bin Barzani Peşmergesi liderliğinde Kadı Mohammed'i desteklemeye hazır⁹⁸, bu da PDKİ'nin öz güveni daha artırdı.

Mahabad Cumhuriyeti'nin ilk aşaması Kürdistan bayrağının dikmesiyle başladı, 10 bin kişilik bir törenle⁹⁹ 17 Aralık 1945'te Mahabad'da resmi olarak İran bayrağı indirilip yerine Kürdistan Bayrağı dikildi¹⁰⁰. Bayrak üç renk ve üç semboldan oluşuyordu ki şöyleydi:

- 1- Üstte kırmızı.
- 2- Ortada Bayaz.
- 3- Altta Yeşil.

---

⁹¹ Mustafa Amin, s. 95-96.

⁹² Haid Raza **Celayi Pur**, Qazi Mohammed, Çevirmen: Ahmet Verti, Tavakoli Yayını, Tahran 2006, s. 29.

⁹³ Erol vd., s. 380.

⁹⁴ Pişderi, s. 46.

⁹⁵ Osman Ali, s. 773.

⁹⁶ Mala İzzet, s. 129.

⁹⁷ Gevheri, Qazi Mohammed, s. 230.

⁹⁸ Mukri, s. 29-31.

⁹⁹ Mustafa Amin, s. 96 ; Gevheri, Komari Kürdistan, s. 143.

¹⁰⁰ Nevzad **Mecit** ve Hıdır **Sermordi**, Komari Kürdistan-Mahabad 1946, Biru Hoşyari Yayını, Süleymaniye 2004, s. 41 ; Nabaz, s. 117 ; Gevheri, Komari Kürdistan, s. 143.

4- Semboller: İki başak, yarım güneş ve kalem¹⁰¹.

Bu gelişmelerden sonra 22 Ocak 1946'da¹⁰² sabah saat 08:00 Mahabad'da bulunan Çwar Çıra meydanında Kürdistan Cumhuriyeti Kadı Mohammed tarafından ilan edildi, törene aşiret liderleri, PDKİ merkez komitesi, Mustafa Barazani ile Barzaniler ve Mahabad halkı yoğunlukla katıldılar, hava aşırı derece soğuk olmasına rağmen merasimde 20 bin kişi meydanda bulunurdu¹⁰³, devlet kurumları üzerinde Kürdistan bayrağı dikildi¹⁰⁴, ilginçtir ki bu törende Sovyet başta olmak üzere hiçbir yabancı ülkenin temsilcisi yer almadı¹⁰⁵.

Tören düzenlice farklı aktivitelerle dopdoluydu, program listesine göre 23 faaliyet içinde yürütülmüştür, Tören çerçevesinde Kadı Mohammed ilk sorumlu olarak nutuğunu vermek için sahneye çıktı¹⁰⁶, konuşurken askeri üniforması giymiş olup başında ulema simgesi olan sarığı takmıştı¹⁰⁷. Konuşmasının özeti şöyledir: “Kürt farklı bir millettir, eski ve onurlu bir tarihe sahiptir, kendine özgü toprağı vardır, bütün milletler gibi kendi kaderini tayin etme hakkı vardır, şimdilik onlar da uyanmışlardır ve güçlü dostları vardır.”¹⁰⁸

Kürt Cumhuriyeti baştan sonuna kadar kapsamlı olamayıp Mukiryana bölgesinde sıkıştı, İlam ve Kırmaşan gibi yerlere uzamadı, oysaki İran'daki Kürtler bölgeleri dörten üçü bunlardan oluşuyor¹⁰⁹, cumhuriyetin sınırlarını bu kentleri kapsardı: Mahabad, Şino, Miyandwaw, Serdeşt, bane, Sakız ve Sine¹¹⁰, bu cumhuriyet bağımsız bir devlet değil İran çerçevesinde özerklik bir varlıktır diye defalarca Kadı tarafından denilmiştir¹¹¹, buna uymak için resmi adı “Kürdistan Milli Hükümeti” koyuldu ve resmi kayıtlarda hep öyle kaldı¹¹².

Söz konusu cumhuriyetin yapısı olunca, Kadı Mohammed seçimle değil emrivaki ile cumhurbaşkanlık statüsüne geçmiştir, zira hem dış hem de iç taraflar nezdinde en itibarlı ve makbul liderdi¹¹³, bu sebeple halk tarafından cumhurbaşkanı olarak kabul edilip “Peşawa-Öncü-” lakabı takıldı¹¹⁴. Akabinde 11 Şubat 1946'da hükümetin kabinesi bildirildi, aslında daha önce Milli Başkanlık Kurulu adına bir meclis vardı, bu meclise dayanarak kabine oluşturuldu¹¹⁵, kabinenin bakanları şöyleydi:

- 1- Başbakan, Hacı Baba Şeyh.
- 2- Harp bakanı, Mehmet Hüseyin Seyfi Qazi.

¹⁰¹ Mala Sahip, s. 25 ; Serdeşti, s. 229.

¹⁰² Mazhar, Dirasat fi Tarih İran el-Hadis ve el-Muaasır, s. 261 ; Takkuş, s. 335.

¹⁰³ Gevheri, Qazi Mohammed, s. 162.

¹⁰⁴ Duski, s. 91.

¹⁰⁵ Pişderi, s. 51.

¹⁰⁶ Mala İzzet, s. 131-132.

¹⁰⁷ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 195.

¹⁰⁸ Nutuğu tamamen okumak üzere: Mala İzzet, s. 132-135 ; Gevheri, Komari Kürdistan, s. 201-205 ; Mustafa Amin, s. 114-116.

¹⁰⁹ Sangawi, s. 532-533.

¹¹⁰ Celil ve diğeri, 248.

¹¹¹ Mazhar, Dirasat fi Tarih İran el-Hadis ve el-Muaasır, s. 261.

¹¹² Mala İzzet, s. 148.

¹¹³ Pişderi, s. 51.

¹¹⁴ Duski, s. 91.

¹¹⁵ Mecit ve Sermordi, s. 45.

- 3- İçişleri bakanı, Mehmet Amin Moiny.
- 4- Ekonomi bakanı, Ahmet İlahi.
- 5- İletişim, posta ve telegraf bakanı, Kerim Ahmedyan.
- 6- Danışma (Devlet) bakanı, Hacı Abdurrahman İlhani Zade.
- 7- Maarif bakanı, Manaf Kerimi.
- 8- Tebliğat (Enformasyon) bakanı, Sedik Hayderi.
- 9- İş bakanı, Halil Husrevi.
- 10- Ticaret bakanı, Hacı Mustafa Davudi.
- 11- Tarım bakanı, Mahmut Veli Zade.
- 12- Yol bakanı, İsmail İlhani Zade.
- 13- Adalet bakanı, Mala Hüseyin Mecdi.
- 14- Sağlık bakanı, Seyd Mehmet Ayubiyani¹¹⁶.

Bu bakanlıklara yardım edecek dört genel müdürlük de kuruldu:

- 1- Arazi Kayıt Müdürlüğü, Ali Rehani.
- 2- Genç İşleri Müdürlüğü, Ali Husrevi.
- 3- Belediye İşleri Müdürlüğü, Seyd Şera.
- 4- Maliye İşleri Müdürlüğü, Ahmet İlmi¹¹⁷.

- Cumhuriyet'in Islahatları ve Yaptıkları

Cumhuriyetin ilanı ile beraber katılımcılar adına hükümete bir talepname sunuldu, hükümet bu talepnameden hareketle çalışmaya başlamış olmalıydı, önemli talepler şunlardı:

- 1- Kürt bölgeleri bağımsızlığa ulaştırılmalı.
- 2- Şura meclisi seçmek için seçim yaptırmak.
- 3- Kürt silah kuvvetlerini şekillendirmek¹¹⁸.

Çevredeki gelişmeler ışığında cumhuriyetin önde gelenleri güçlü bir ordunun kurulması zorunluluk olduğunu anlamıştılar, bunun üzerine ilk önce askeri sektörüne odaklayıp orduyu güçlendirmek için birinci derecede Sovyet'e dayandılar. Sovyet'in PDKİ'ye verdiği askeri yardımlar şunlardı, 1200 silah parçası, birkaç makineli tüfek, 12 kamyon, 10 tane askeri araba¹¹⁹, ama böylesine küçük bir olanakla koskocaman bir cumhuriyet korunamazdı.

Kürt heyeti Ruslar'dan top ve tank istemişti, fakat cumhuriyetin sonuna kadar Ruslar böyle ihtişamlı bir yardımda bulunmadılar, neyse askeri alanında Sovyet'ten faydalanmak için hükümet başta 600 genci seçti, onlardan 40 kişiyi askeri okullarda okutmak için Sovyet'e gönderildiler¹²⁰, hükümetin zaaf noktası gelirlerin gayet sınırlı olmasıydı, gümrük, vergi, parti üyelerinin aidatı ve

---

¹¹⁶ Celayi Pur, s. 46 ; Celil ve diğeri, 248-249 ; Duski, s. 93-94 ; Mala İzzet, s. 139 ; Burzuvi, s. 414 ; Mustafa Amin, s. 147 ; Sangawi, s. 508-509 ; Pişderi, s. 52.

¹¹⁷ Duski, s. 94.

¹¹⁸ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 229.

¹¹⁹ Gevheri, Qazi Mohammed, s. 150.

¹²⁰ Ali Ahmet Roşeni, Kürdistan la Aweney Mejuda, Kurve Yayını, s. 187.

aşiretlerin yardımlarından başka bir kaynağı yoktu, bunun için yeterince sayıda asker alınmadı, başta ordunun subayları 60-70 kişiden fazla değildi, örgütlü askerler ise 1100-1200'den fazla değildi¹²¹, ama gitgide gönüllülerin sayısı artarak silahlı kuvvetlerin sayısı düzensizce artıyordu, düzenli bir istatistik yapılmadığından dolayı literatürde farklı sayılar görünüyor, 10 binden 45 bine kadar tahminler vardır¹²².

Ordunun resmi adı “Peşmerge Kuvvetleri” idi, başkomutanlığına Seyfi Qazi görevlendirildi, askeri rütbelere ve terimlerin adı Kürtçeleştirildi, Rus komutanı olan Selahattin Kazımov orduya eğitim vermekten sorumluydu¹²³, az da olsa ordunun teşkilatı yeni modellere dayandırmaya çalışılıyordu, sınırlarını korumak için kuvvetler yeterli olmadığından ötürü aşiret silahlılarından da faydalanıyorlardı¹²⁴, cumhuriyet hükümeti daha güçlendiren taraf Mustafa Barzani'nin Peşmergeleri idi, Barzani 3000 tecrübeli Peşmergeyle Mahabad'da bulunup cumhuriyeti destekliyordu¹²⁵.

Kadı Mohammed tarafından beş lidere general rütbesi verildi:

- 1- Mehmet Hüseyin Han Seyfi Qazi.
- 2- Ömer Han Şerifi.
- 3- Mala Musta Barzani.
- 4- Zero Beg Herki.
- 5- Hama Reşid Hanı Kadir Zade¹²⁶.

Bölgenin güvenliğini sağlamak için önemli önlemler alınmıştır, izinli olanlar dışında şehirler içinde silahla dolaşmak yasaktı, bilerek ateş açanlar cezalandırılıyordu, güvenlik tedbirlerin sayesinde ciddi bir güvenlik krizi yaşanmamıştır, içeride silahlı aşiretler arasında rekabet devam ettiyse de durum kuvvetlerin kontrolü altındaydı, öyle ki kaynaklarda cumhuriyetin 11 aylık ömrü boyunca yalnız bir kişinin öldürüldüğünü iddialar vardır¹²⁷, böylesine iddia o duruma göre tam titiz ve doğru olmazsa da en azından güvenliğin iyi olduğunu bize aktarabiliyor.

Cumhuriyetin başka önemli işlerinden biri Kürtçe'ye ilgilenmekti, Pehlevi hükümetlerine göre Kürtçe ayrı bir dil değil, Farsça'nın özgün bir lehçesi olarak kabul ediliyordu, üniversitelerdeki hocalar bu konuyu kanıtlamak için teşvik ediliyorlardı, kaldı ki Kürtçeyle okumak ve resmi yerlerde Kürtçe konuşmak yasaktı, buna karşılık olarak İran'daki Kürt hareketinin ana amaçlarından biri Kürtçe'yi resmen tanımaktı¹²⁸, Kadı kendisi buna özellikle ilgileniyordu, bu açıdan “Genciney Giranbahay Edebiyatı Kurd” adlı bir seri yazmaya başladı, sırasında Kürtçe müstakil bir dil olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu¹²⁹.

---

¹²¹ Pişderi, s. 53.

¹²² Serdeşti, s. 243.

¹²³ Gevheri, Qazi Mohammed, s. 150-151.

¹²⁴ Mecit ve Sermordi, s. 49.

¹²⁵ Sangawi, s. 518.

¹²⁶ Burzuvi, s. 414 ; Takkuş, s. 335.

¹²⁷ Serdeşti, s. 244.

¹²⁸ Mustafa Amin, s. 152-153.

¹²⁹ Serdeşti, s. 234.

Dolayısıyla cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte sosyal hayat Kürtçe'ye dönüştürüldü, artık okullarda da çocuklar ana dilleriyle okumaya başladılar, eğitim programı Kürtçeleştirmek ve düzeltmek amacıyla özel komisyon¹³⁰ kuruldu, 6 ila 14 yaşındaki çocukların okuması zorunlu haline getirildi, okuma yazma bilmeyen yaşlılar için de akşam okulları açıldı¹³¹. Bir yıl içinde yalnız Mahabad ilinde 8 yeni okul, Nağada'da ilk kez kız okulu açıldı, mevcut olan okulların adlarını da değiştirildi, örneğin Pehlevi okulu Kurmanci okuluna çevirildi¹³². Ana dilin resmi dil etmesi düşüncesiyle bakanlık ve müdürlükler yüzyıllardan beri yaygın olan Farsça'dan vazgeçip işlerini Kürtçe ile yürütmeye başladılar¹³³.

Basın alanında ise daha önce hiç görülmemiş kadar Mahabad döneminde Kürtçe yayınları gelişmiştir, 1944'e kadar JeKaf üyeleri yayınlarını Tebrez'deki Ermeni matbaacılarına bastırıyorlardı, ardından Sovyet iki tane matbaayı PDKİ'ye sattı¹³⁴, birinci matbaa Kürdistan Matbaası adıyla Mahabad'da, diğeri ise Bokan Matbaası adıyla Bokan ilinde koyulmuştur¹³⁵, bu matbaalar aşırı çalışmada bulunup birtakım dergi ve gazete çıkarmaya başladılar, bunlardan:

- 1- Kürdistan Dergisi, PDKİ adına konuşan dergiydi, 6 Aralık 1945'te birinci adedi çıkmıştır.
- 2- Kürdistan Gazetesi, kaptılmasına kadar 110'dan fazla adedi çıkarılmıştır.
- 3- Halala Dergisi, Mart 1946'da yayımlamaya başlanmıştır.
- 4- Hawari Niştiman Dergisi, gençlere özgüydü, 21 Mart 1946'da birinci adedi çıkmıştır.
- 5- Grugali Mındalani Kurd Dergisi, çocuklara özgü bir dergiydi, Nisan 1946'da başlamıştır.
- 6- Hawar veya Hawari Kurd Dergisi¹³⁶.

Kadı Mohammed'in şahsi desteğiyle Mahabad'da ilk genel kütüphane kuruldu, kitaplarını az olsa da farklı dillerin kitapları bulunurdu Kürtçe, Arapça, Türkçe, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Rusça gibi.¹³⁷

Medya çerçevesinde 30 Nisan 1946'da Kürdistan Radyosu Mahabad'da açılmıştır, o zaman evlerin pekçoğu radyodan yoksundu diye telafi olarak Mahabad'ın beş önemli noktasında birer tane hoperlör yerleştirildi, bu hoperlör sayesinde radyonun sesi avama ulaştırılıyordu¹³⁸, bunun yanı sıra Sovyet'ten radyo ekipmanı alırken bir seyyah sinema cihazı hediye olarak elde edildi, böylece ilk sinema açılışı da Mahabad döneminin iyiliğine eklendi¹³⁹.

Bu dönem Kürt kadınların faaliyeti için de önemli bir dönemdir, ilk kez kadınlar örgütleyip 15 Mart 1946'da Kürdistan Kadınlar Birliği derneği kuruldu ve Kadı'nın eşi olan Mina Qazi derneğin

---

¹³⁰ Komisyonun adı "Kürdistan Kültür Kurulu" idi, bu kurul gerçekten önemli rol oynamıştır. Duski, s. 115.

¹³¹ Celil ve diğeri, 249.

¹³² Serdeşti, s. 234-235.

¹³³ Mustafa Amin, s. 158.

¹³⁴ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 164-165.

¹³⁵ Mustafa Amin, s. 162.

¹³⁶ Kemal **Mazhar**, Tegaiştini Rasti, Kori Zanyari Kurd Yayını, Bağdat 1978, s. 81-83.

¹³⁷ Duski, s. 121.

¹³⁸ Serdeşti, s. 239.

¹³⁹ Mustafa Amin, s. 175.

ilk başkanı olarak seçildi¹⁴⁰, Kadı Mohammed şahsen kadınların faaliyeti ve sorunlarına önem verirdi, cumhuriyeti ilan ettiği gün bir kız lisesinin açılacağını bildirmesi bunu kanıtlayabilir¹⁴¹.

Ekonomik alanı her varlığın omurgası olduğu itibariyle cumhuriyette de fazla önem kazanmıştır, gelirleri arttırmak maksadıyla Kürdistan Terakki Şirketi devletçe kuruldu, işleri bakanı şirketin başındaydı, Sovyet’le ticaret yapmak faaliyetinde bu şirket önemli bir rol oynadı, en fazla ihrac ettiği ürün Sovyet’e tütün ihracatıydı¹⁴².

Mahabad Cumhuriyeti inceleyen araştırmacılar için Azerbaycan ile ilişkileri gayet önemli bir mevzudur, ikiz cumhuriyet hem sınırdaş hem de çağdaş oldular, aynı kaynağın etkisiyle birlikte doğup öldüler, Azerbaycan Cumhuriyeti daha büyük ve güçlü olduysa da yapısında Mahabad Cumhuriyeti ile pek farklılıkta bulunmaz, çoktan beri iki İranlı ırkı olarak aralarında ilişkiler vardı.

Pehleviler’in bir siyaset izi olarak önceden Kürtler ve Azeriler arasında bir kriz vardı, hükümet onları birbirlerine düşman etmek için Azeriler’in şii olduklarından faydalanarak kuzey batıda birtakım tedbirleri almıştı, 1945 geldiğinde sınırlar üzerine aralarında birçok birikmiş problem ortadaydı, Azer lideri olan Cafer Pişevari Kürtler’e ait bir cumhuriyeti hazmedemezdi, bunun yerine Azerbaycan çerçevesinde onları barındırmayı amaçlıyordu, fakat Kürtler’in karşı çıkması dolayısıyla başaramadı¹⁴³.

Ortadaki bunalımları gidermek üzere Ruslar aracılığıyla Nisan 1945’in ortasında iki taraf üst düzeyde toplanıp 23 Nisan’da bir anlaşma imzaladılar, anlaşmaya göre iki devlet dostane bir ilişki kurup yardım etmek için birbirlerine söz verdiler, anlaşma sayesinde krizler azalmış olsa da iki taraf arasında samimi bir ortam oluşmadı, Azer Cumhuriyeti hoşnutsuzca anlaşmayı imzalayıp kendisini daha üstün görüyordu¹⁴⁴.

- Cumhuriyet’in Çöküşü

Gerekse Mahabad gerekse de Azerbaycan Cumhuriyeti aslında Sovyet’in desteğiyle o zamanki gidişatların sonucunda ortaya çıktılar, Sovyet’in gerçek amacı Kürtler ve Azerileri desteklemek değil, tek derdi İran’daki çıkarları ve petrol enerjisi temin etmektir.

1942’deki anlaşmaya göre savaştan sonra altı ay içinde kuvvetler İran’ı terketmiş olmalıydı, yani 2 Mart 1946 gününde hiçbir yabancı asker İran topraklarında bulunmamalıydı, bundan dolayı Ocak 1946’da ABD kuvvetleri çekildiler, İngiltere ise en yakında gideceğini vurguladı, geride tek kalan kuvvet Sovyet’ti, gitmeme bahanesi Kürtler ve Azerileri korumaktı¹⁴⁵, oysaki tek derdi İran’daki doğal kaynaklarından yararlanarak petrol enerjisi temin etmektir, Sovyet’in gitmeme niyeti uluslararası siyaseti çapında bir krizi doğurdu.

---

¹⁴⁰ Duski, s. 125.

¹⁴¹ Roza Süleymanoğlu, “Milliyetçilik Kurumları Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi”, BalıkEsir Üniversitesi, BalıkEsir 2015, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), s. 235.

¹⁴² Duski, s. 127-128.

¹⁴³ Fazla bilgi almak için: Duski, s. 145-156.

¹⁴⁴ Lazariv ve diğeri, s. 262-263 ; Mukri, s. 58-62 ; Sangawi, s. 519-520.

¹⁴⁵ Serdeşti ve Mala Taha, s. 197.

Mahabad Cumhuriyeti büyük bir tehlike olduğu düşüncesiyle derhal yok edilmeli diye düşünen İran şahı kendine özgü malından 100 bin İran tümeni ayırdı¹⁴⁶, fakat sorunun çözme mekanizması üzerinde ABD yanlısı olan Şah ile başbakan olan Kavvam el-Sultana arasında anlaşmazlık vardı, Şah'a göre askeri seçeneğiyle bir an önce cumhuriyetlerin yıkılması gerekli iken, başbakana göre müzakare ve ambargo yoluyla ikisini çöketmek daha mantıklıydı¹⁴⁷.

Bu bakımdan Kavvam el-Sultana önlemleri başladı, içsel tedbirler açısından kuzey batıdaki üslerine askerleri sevk ederek güçlendirdi, bir de aşiretlerin dikkatini çekerek böl ve yönet siyaseti benimsedi, iki bölgede gizli istihbarat ağını şekillendirdi, iktisad alanında sıkı ambargo koydu¹⁴⁸, ayrıca kendini lebral ve Sovyet'in dostu olarak göstermek için komünist üyeleri serbest bıraktı, artık despotik yetkisi sona erip demokrasi yerine gelecek diye iddialar son derece sıcağı, halk özgürlükçe yaşamak umuduyla gayet memnun oldular¹⁴⁹, aldığı bu tavırlar sayesinde iki cumhuriyetin liderlerinin dikkatini bile iyice çekebildi.

Dış önlemleri açısından ise Sovyet'e yaklaştı, 4 Nisan 1946'da iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı, anlaşmaya göre bir buçuk ay içinde kızıl ordusu İran'dan çekilecek, İran-Sovyet ortak petrol şirketi kurulacak, Mahabad ve Azerbaycan meselesi İran'ın iç sorunudur¹⁵⁰, demokratik ilkelerine göre sorunlar çözülecek ve Sovyet tarafsız olacaktır, bu madde ile iki cumhuriyet tek destekçilerini kaybetmiş oldular, unutmayalım ki uluslararası baskısı da İran lehineydi, iki eksen arasındaki rekabetten dolayı büyük devletler hemen Sovyet'in çekilmesini isterlerdi¹⁵¹. Sonuçta 27 Nisan - 9 Mayıs arasında Sovyet kuvvetleri tamamen İran topraklarını bıraktılar¹⁵².

Bundan sonra Tahran ile anlaşma yapmak için Sovyet iki cumhuriyete baskı yapmaya başladı, Haziran 1946'da Tabrez hükümeti Tahran'la anlaştı, anlaşmaya göre savaşmadan İran kuvvetleri Azerbaycan'a girecekler ve yöneticisi Tahran tarafından belirleyecektir, akabinde Ağustos'ta Kadı Mohammed de Tahran'ı ziyaret etti, az kalsın Kavvam el-Saltana ile uygun bir anlaşmaya ulaşacaktı, yalnız Şah tarafından demokratik hareketi bastırılınca müzakereler sonuçsuz kaldı¹⁵³.

21 Kasım 1946'da güvenli bir seçim yapmak gerekçesiyle Kavvam el-Sultana bütün İran'da asker kuvvetleri dağıtılacaktır diye duyurdu¹⁵⁴, iki cumhuriyet bildirimini gerçek niyetini farkedip harekete geçtiler, 5 Aralık'ta Kadı Mohammad huzurunda bir toplantı yapıp gelecek kuvvetlere karşı çıkmaya karar verildi¹⁵⁵, aralarında bir ittifak olduğu itibarıyla alınmış tedbirler Azerbaycan'a bildirildi, ne yazık ki birkaç Tabrez liderleri tarafından planın detayı Tahran'a gönderilip önlemler başarısızlığa uğradı¹⁵⁶.

---

¹⁴⁶ el-Bediri, s. 168.

¹⁴⁷ Osman Ali, s. 840.

¹⁴⁸ Duski, s. 143-144.

¹⁴⁹ Sangawi, s. 512-513.

¹⁵⁰ Serdeşti ve Mala Taha, s. 198 ; Celayi Pur, s. 77.

¹⁵¹ Serdeşti, s. 296-297.

¹⁵² Mala İzzet, s. 289.

¹⁵³ Takkuş, s. 339-340.

¹⁵⁴ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 382.

¹⁵⁵ Takkuş, s. 341.

¹⁵⁶ Mazhar, Dirasat fi Tarih İran el-Hadis ve el-Muaasır, s. 261.

Başbakanın kararı uygulamak çerçevesinde 4 Aralık'ta Azerbaycan saldırılara uğradı, Demokratik Fırkası direnmeye karar vermişti, ancak Kavvam el-Sultana kuvvetlerin yerleşmesi geçici olacağını ve seçimden sonra geri çekileceğini üzerinde Sovyet'e söz vermişti, bu yüzden Sovyet Azeriler'den direnmek ve askeri kuvvetlere yol vermesini istedi¹⁵⁷, nitekim 11 Aralık'ta Tabrez liderlerinden biri olan Selamullah Cavit teslim belgesi Tahran'a gönderdi¹⁵⁸, cumhurbaşkanı Cafer Pişevari başta olmak üzere bütün devlet erkanı Sovyet'e kaçtılar¹⁵⁹, 13 Aralık'ta İran kuvvetleri çarpışmadan Tabrez'a girince Azerbaycan Cumhuriyeti yıkıldı¹⁶⁰, askeri komutanı tarafından sıkıyönetim benimsenip birkaç gün içinde 3000 kişi kurşunlandı¹⁶¹, bu acımasız davranış Şah'ın öfkesini ve başbakanın sahtekarlığını yansıtır Mahabad için de bir dersti. Ne yazık ki bu durum Kürt aşiret liderleri içten korkuttu, öyle ki bazı önderler bile ihanette bulundular, Sakız'ın komutanı olan Ömer Han Şikak başta olmak üzere aşiret liderlerin pekçoğu gizlice temsilcilerini ve yol göstericilerini Şah'a gönderip itaatını kanıtlamaya çalışıyorlardı¹⁶².

14 Aralık'ta gidişatlara dair kesin bir karar vermek üzere devlet erkanı Kadı Mohammed'in evinde toplandılar, Tahran olanaklarını düşüncesiyle aralarında büyük bir fark var olduğu için teslim olmaya karar verdiler, pek çoğunu Irak veya Sovyet'e kaçmak üzere Kadı'yı ikna etmeye çalışırken, Kadı Mohammed onlara şöyle dedi:

“Bütün ihtiyaçlarınızı kendinizle götürün, ama ben Mahabad'da kalırım, zira onlarla kalmak ve onlardan haberdar olmak üzerinde yemin etmişimdir, merkez hükümeti kinle dönecek, beni yakalarsalar halktan vazgeçip benden hıncını alacaklar, halk sorun yaşamaz diye ben kalmak zorundayım.”¹⁶³

Kadı'nın aldığı bu tutumu henüz literatürde eşsiz bir fedakarlık olarak değerlendiriliyor, İran kuvvetleri tarafından Azerbaycan'da toplam 25.000 kişi öldürülürken, Mahabad'da maktuller çok daha azdı¹⁶⁴, oysaki Kürtler sünni olduklarından dolayı hükümet gözünde çok daha nefret edilen idiler.

Tabrez'i ele geçirince 26 bin asker, 104 top, 55 tank ve birkaç uçaktan oluşan kocaman İran kuvvetleri¹⁶⁵ tuğgeneral Humayooni liderliğinde Mahabad'a doğru ilerlediler¹⁶⁶, yollarında askeri mahkemeye onlarca cumhuriyetin desekçileri öldürdüler, 16 Aralık 1946'da kuvvetler savaşmadan Mahabad iline girdiler, şahın genel afına dayanarak Kadı Mohammed arkadaşlarıyla teslim olup resmen Mahabad Cumhuriyeti yıkılmış oldu¹⁶⁷.

¹⁵⁷ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 389-392.

¹⁵⁸ Mukri, s. 85.

¹⁵⁹ Sangawi, s. 523.

¹⁶⁰ Pişderi, s. 81.

¹⁶¹ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 397.

¹⁶² Bedrettin **Salih**, Serok komari Kürdistan la Berdem Dadgay İranda, Erbil 2001, s. 8.

¹⁶³ Mukri, s. 87 ; Pişderi, s. 82.

¹⁶⁴ Mehmet Rıza **Seyfi Qazi**, Niheniyekeani Dadgayi Kırdını Qazi Mohammed u Hawrekani, Şivan Yayını, Süleymaniye 2008, s. 25.

¹⁶⁵ Mazhar, Dirasat fi Tarih İran el-Hadis ve el-Muaasır, s. 262.

¹⁶⁶ Celayi Pur, s. 46.

¹⁶⁷ Sangawi, s. 527-528.

Asker Kuvvetleri Mahabad'a girince gözdağı vermek için Azerbaycan'da yaptıkları gibi rastegele sivilleri öldürmeye başladılar, sonuçta 150 kişi kurşunlandırıldı¹⁶⁸, el koydukları şehirleri Farsleştirmeye başladılar, eskisi gibi gene Kürtçe dili yasaklandı, matbaalar kapatılıp bütün Kürtçe kitapları yakıldı¹⁶⁹.

Gerçi Mahabad liderleri genel afa dayanarak suçsuz olmuşlardı, ama askeri komutanı olan Humayooni bahane bulmak için liderlerden, Sovyet'ten aldıkları bütün silahlar ve yardımlarının geri vermesini istedi, halbuki imkansız olduğunu iyice biliyordu, böylece Kadı Mohammed başta olmak üzere cumhuriyetin bütün sorumluları hapse stıldılar, İran Meclisi'nin üyesi olan Seyfi Qazi bile tutuklanıp Tahran'dan Mahabad'a gönderildi¹⁷⁰.

Gayrimeşru bir devlet kurması eyleminde bulunmak suçuyla belirgin liderler yargılamaya karşılaştırıldılar, Serhang Paris Tibar ve genel yargıç olan Serhan Fiyuzi liderliğinde askeri bir mahkeme oluşturuldu, gazeteler, fotoğraflar, makaleler...vb belge olarak kullanıldı¹⁷¹, yargılama süreci ağır bir gözetim içinde halkın gözünden uzak bir yerde gerçekleşmiştir, hakkında hiçbir resmi yayın ve belge yayımlanmamıştır, fakat yıllar sonra yargılama salonunda yer alan komutanlar tarafından bazı anılar yazılmıştır¹⁷².

Kadı Mohammed 12 suçla suçlandırılırken, Seyfi Qazi 3 ve Sadri Qazi 4 suçla suçlandırıldılar¹⁷³. Genellikle ağır suçlarını şunlardı:

- 1- Merkezden ayrılıp bağımsız bir Kürt cumhuriyeti kurmak.
- 2- İran bayrağı değiştirmek, yerine yeni bir bayrak koymak.
- 3- Ayrı bir ordu kurmak.
- 4- İran ordusuyla savaşmak ve yüzlerce askeri öldürmek.
- 5- Vatan işgal edenlerle işbirlik yapmak¹⁷⁴.

Yargıçlara karşı Kadı Mohammed bütün suçları raddediyordu, merkez hükümeti Kürtler'in hakları vermediği için devrim yapmaya mecburdular diye kendilerini savunurdu¹⁷⁵, ne yazık ki mahkeme gözünde suç olan eylemlerle ilgili besbelli belgeler vardı, yapmamışsınız diye söyleyemeyen Kadı savunmasını faydasızdı. Nitekim 23 Ocak 1947'de mahkeme tarafından üç lidere dair idam kararı çıkarıldı¹⁷⁶, kararı temyiz etmek için yine askeri bir temyiz mahkemesi kuruldu, yeni yargıçlar heyeti 29 Mart'ta yargılamaya başladılar¹⁷⁷, aynı gün 10 saat içerisinde sürekli olarak Tahran'la danıştıktan sonra idam kararı verdiler¹⁷⁸.

---

¹⁶⁸ Celil ve diğeri, 254.

¹⁶⁹ Takkuş, s. 341-342.

¹⁷⁰ Pişderi, s. 88.

¹⁷¹ Mala İzzet, s. 315.

¹⁷² Seyfi Qazi, s. 43-44.

¹⁷³ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 403.

¹⁷⁴ Pişderi, s. 88-89 ; Mala İzzet, s. 315 ; Gevheri, Komari Kürdistan, s. 403-404 ; Salih, s. 12-13.

¹⁷⁵ Seyfi Qazi, s. 49.

¹⁷⁶ Mala İzzet, s. 315.

¹⁷⁷ Salih, s. 20.

¹⁷⁸ Salih, s. 37.

Mahabad'ın ortasındaki bulunan Çwar Çira meydanında, cumhuriyetin ilan edilmiş yerinde¹⁷⁹, 31 Mart 1947 saat 03:10'da Kadı Mohammed, Mehmet Hüseyin Hanı Seyfi Qazi¹⁸⁰ ve Sadri Qazi¹⁸¹ peş peşe idam edildiler¹⁸², aynı suçlardan dolayı liderlerden 16 kişi daha idam edildiler¹⁸³.

Kadı'nın son anlarıyla ilgili iki ilginç tema vardır, birincisi idam edilmeden önce son anlarımda güzel vatanıma bakmak isterim diye ifade ederek gözlerinin bağlanmasını reddetti¹⁸⁴, ikincisi ise iki tane vasiyetnamesidir, birincisi özel hayatıyla ilgili ailesine, çok ses getiren ikincisi ise Kürtler'e tavsiyelerini yazmıştır, İslam'a dayanarak birlikte olup birbirlerinize destekleyiniz diye tavsiye etmiştir¹⁸⁵.

Barzaniler'in akıbeti konusunda 1946'da kırlarda dolaşırken 2000 kadar çoluk çocuklarını kaybettiler ve durumları çok ağırdı¹⁸⁶, cumhuriyet yıkılınca Ahmet Barzani Irak'a dönerken, Mustafa Barzani Aras Nehri'nden geçip Sovyet'e sığındı¹⁸⁷, 11 yıl boyunca Sovyet'te kalmak zorunda kaldı, ta ki 1958'de Irak krallığı yıkılıp cumhuriyet sistemi uygulanmasıyla beraber Irak'a dönebildi¹⁸⁸.

İki cumhuriyetin yıkılmasından sadece Kürtler ve Türk Azeriler ziyan etmediler, onlarla beraber siyaset açısından Sovyet de büyük yenilgiye uğrayıp İran'daki nüfuzunu tamamen yok oldu, 22 Ekim 1947'de ABD desteğiyle temsilciler meclisi Sovyet-İran ortak petrol şirketinin projesi lağvetti, böylece petrol rüyasını suya düşüp bölgeden uzaklaştırıldı¹⁸⁹.

Unutmayalım ki bazı araştırmacılara göre savaşmadan teslim olmak Kadı'nın büyük bir yanlışlığı, sert bir kışta gelen ordu oldukça meşakkattaydı, Barzaniler ellerinde bir sürü silah bulunup direnmeye hazırlanırdı¹⁹⁰, Mahabad da kendisi 10 bin savaşçısı vardı, öte yandan Şah ile Kavvam el-Sultana arasında aşikar bir rekabet vardı, en önemlisi ise İran Meclisi Sovyet'le ortak petrol şirketini raddetti, bu ortamdan faydalanarak büyük olasılıkla Mahabad'ın ömrü daha uzatılabilirdi, ayrıca silahlı çatışma sayesinde merkez hükümeti sıkıştırıp en azından bazı ayrıcalıklar elde edilebilirdi¹⁹¹.

- Sonuç:

---

¹⁷⁹ Sangawi, s. 528.

¹⁸⁰ Kadı Mohammed'in kuzeniydi, Kadı'dan sonra cumhuriyetin ikinci lideriydi, cumhuriyet döneminde harbiye bakanıydı, beş generallerden biriydi, Mahabad Cumhuriyeti kurulmadan önce Azerbaycan Parlamentosunda Kürdistan temsilcisiydi, fazla bilgi almak için: Seyfi Qazi, s. 37-40.

¹⁸¹ Kadı Mohammed'in küçük kardeşiydi, PDKİ ve Cumhuriyetin kurulmasında önemli bir rol oynamıştı, 1943'te İran Meclisi'nin 14. Devrinde Mahabad temsilcisi olarak seçildi, fazla bilgi almak için: Seyfi Qazi, s. 41-42.

¹⁸² Mala İzzet, s. 322.

¹⁸³ Mustafa Amin, s. 281-282.

¹⁸⁴ Duski, s. 239.

¹⁸⁵ Vasiyetlerini okumak üzere: Sangawi, s. 529-531 † Salih, s. 43-49.

¹⁸⁶ Gevheri, Komari Kürdistan, s. 422.

¹⁸⁷ Takkuş, s. 342.

¹⁸⁸ Zana Baykal, "Irak Kürdistan Bölgesinin Bağımsızlık İsteği", Seta Perspektif, Sayı 57, Temmuz 2014, s. 2.

¹⁸⁹ Serdeşti ve Mala Taha, s. 199.

¹⁹⁰ Şevkat Şeyh Yazdin, Barzani la Mahabadawa bo Aras, Aras Yayını, Erbil 2001, s. 29-30.

¹⁹¹ Osman Ali, s. 845.

Mihver ve Müttefikler eksenindeki rekabetin sonucunda ikinci dünya savaşı sırasında İran devleti yabancı ülkelerin saldırısına uğrayıp üçe bölündü, kuzeyde Sovyet, güneyde İngiliz, Tahran'da şahın hükümeti vardı, bunun için İran büyük kaosa düşüp kuzey batısında Mahabad Kürt Cumhuriyeti ve Azerbaycan Türk Cumhuriyeti kuruldu, şahın siyaseti neticesinde mahrum kalan Kürt ve Azeri bölgeler bir yıl içinde kendine özgü hükümetler sayesinde önemli ölçüde gelişmeler sağlayabildiler, gerçi iki cumhuriyet Sovyet'in desteğiyle ortaya çıktılar, ancak Mahabad Cumhuriyeti yapısında İslamcı eğilimi ile komünist olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ayrılır, iki cumhuriyetin doğuşu ve ölümü Sovyet'in siyasetine bağlanabilir.

Mahabad Cumhuriyeti başında gelen Kadı Mohammed, cumhuriyetin kurulması ve yönetilmesinde büyük rol oynamıştır, onun eylemiyle ilk kez kız okulu, matbaa, yerel gazeteler, radyo istasyonu, genel kütüphane ve düzenli ordu gibi katkılar Kürt bölgelerine ulaştı, hayatının sonucunda da Mahabad halkını korumak için eşsiz bir fedakarlık yapıp başını verdi, böylelikle ilk kez Kürt cumhuriyetinin kurmasının eylemi denedi, bölgedeki gidişatların sonucunda doğduğu gibi gene farklı gidişatlar ve devletlerin farklı çıkarlarını sonucunda da 11 ay yaşadıkten sonra çocuk cumhuriyet öldü.

- **Kaynakça:**

- **Arapça:**

- 1- Caf, Hasan Kerim, Mevsuaa Tarih İran Siyasi, Darul Arabiye Yayını, Cilt 4, Beyrut 2008.
- 2- Celil, Celili, M.S Lazariv, M.A Hasratyan, Şakruy Mahviyan ve Ulğa Ciğalina , el-Harake el-Kürdiye fi el-Asrı el-Hadis, Çevirmen: Abdi Hacı, Mükryani Yayını, Duhok 2012.
- 3- Duski, Hozan, Cumhuriyet Kürdistan, el-Darul Arabiye li el-Mevsuaat Yayını, Beyrut 2006.
- 4- el-Bediri, Hudair, Tarihi Muaasır li İran ve Türkiye, el-Arif Yayını, Beyrut 2015.
- 5- el-Kurdi, Mahmet Ali el-Suirki, el-Mevsua el-Kubra li Maşahiri Kurd abra Tarih, Derul Arabiye lil Mevsuat Yayını, Cilt 3, Beyrut 2008.
- 6- el-Subuki, Amal, Tarih İran-ı Siyasi beine Seuretayin, Alem el-Marifa Yayını, 1999.
- 7- Lazariv, M.S, M.A Hasratyan, Şakru Mahvi, Y.Y.Fasilva ve Ulğa Ciğalina, Tarih Kürdistan, Çevirmen: Abdi Hacı, Spirez Yayını, Erbil 2011.
- 8- Mazhar, Kemal, Dirasat fi Tarih İran el-Hadis ve el-Muaasır, Bağdat 1985.
- 9- Osman Ali, el-Hareke el-Kürdiye el-Muaasara, Tefsir Yayını, Erbil 2011.
- 10- Şakir, Mahmut, İran, el-Mekteb el-İslami Yayını.
- 11- Takkuş, Mohamed Suhail, Tarih el-Akrad, Darul Nafais Yayını, Bayrut 2015.

- **Türkçe:**

- 12- Abrahamian, Ervand, Modern iran Tarihi, Çeviren: Dilek Şendil, Kültür Yayını, İstanbul 2018.
- 13- Armaoğlu, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Kronik Yayını, İstanbul 2018.
- 14- Barijough, Samira Mirzazade, İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları 1921-1950, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis 2015, (Yüksek Lisans Tezi).

- 15- Baykal, Zana. "Irak Kürdistan Bölgesinin Bağımsızlık İsteği", Seta Perspektif, Sayı 57, Temmuz 2014, s. 1-7.
- 16- Djalili, Mohammed Reza ve Thierry Kellner, İran'ın Son iki Yüzyıllık Tarihi, Çeviren: Reşat Uzman, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2011.
- 17- Erol, Mehmet Seyfettin, Geren Gürseler ve Celaledin Seyyedi, "II.Dünya Savaşı Sürecinde Orta Doğu ve Türkler", İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, TDBB Yayınları, İstanbul 2016.
- 18- Niray, Nasır ve Didem Deniz. "İran İslam Cumhuriyeti, Tarih Siyaset ve Demokrasisi", Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, 2010, s. 1-32.
- 19- Süleymanoğlu, Roza, Milliyetçilik Kurumları Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir 2015, (Yüksek Lisans Tezi).

- **Kürtçe:**

- 20- Burzuvi, Mucteba, Barudoxi Siyasi Kürdistan 1880-1946, Çevirmen: Naznaz Abdulkadir, Mujryani Yayını, Erbil 2005.
- 21- Celayi Pur, Haid Raza, Qazi Mohammed, Çevirmen: Ahmet Verti, Tavakoli Yayını, Tahran 2006.
- 22- Gevheri, Hamid, Komari Kürdistan, Şahap Yayını, Erbil 2011.
- 23- Gevheri, Hamid, Qazi Mohammed Peşaway Kurd u Serok Komari Kürdistan, Akademyay Kurdi Yayını, Erbil 2017.
- 24- Koçera, Kris, Mejuy Kurd la Saday 19-20, Çevirmen: Mehmet Reyani, Tahran 1990.
- 25- Mala İzzet, Mahmut, Cemhuriyeti Kürdistan, Serdem Yayını, Süleymaniye 2001.
- 26- Mala Sahip, Mehmet Bahattin, Kadı Muhammed ve Komari Mahabad, Raparin Yayını, Süleymaniye.
- 27- Mazhar, Kemal, Tegaiştini Rasti, Kori Zanyari Kurd Yayını, Bağdat 1978.
- 28- Mecit, Nevzad ve Hıdır Sermordi, Komari Kürdistan-Mahabad 1946, Biru Hoşyari Yayını, Süleymaniye 2004.
- 29- Mukri, Muhakamekirdinekey Peşawa Qazi la Yadaştakani Kavvam el-Sultana da, Aras Yayını, Erbil 2007.
- 30- Mustafa Amin, Nevşirwan, Hükümeti Kürdistan, Kürdistan Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayını, Süleymaniye 2007.
- 31- Nabaz, Cemal, Govari Niştiman, Akademyay Kurdi Yayını, Erbil 2010.
- 32- Pişderi, Abdullah, Yadaştakanım la Komari Kürdistan, Hacı Haşim Yayını, Erbil 2009.
- 33- Roşeni, Ali Ahmet, Kürdistan la Aweney Mejuda, Kurve Yayını.
- 34- Salih, Bedrettin, Serok komari Kürdistan la Berdem Dadgay İranda, Erbil 2001.
- 35- Sangaseri, Osman, Serkirde Namrakani Kürdistan, 2014.
- 36- Sangawi, Necim, Kürdistan u Serkirde u Dasalatu Şorşakani 1169-1994.
- 37- Serdeşti, Yasin, Kürdistanı İran 1939-1979, Süleymaniye 2011.
- 38- Serdeşti, Yasin ve Berzani Mala Taha, Mezhuy Hawçarhi İran, Saya Yayını, Süleymaniye 2010.
- 39- Seyfi Qazi, Mehmet Rıza, Niheniyekeyi Dadgayi Kirdini Qazi Mohammed u Hawrekani, Şivan Yayını, Süleymaniye 2008.
- 40- Şeyh Yazdin, Şevkat, Barzani la Mahabadawa bo Aras, Aras Yayını, Erbil 2001.

- Ekler:

Mahabad'da Kürdistan bayrağı dikilmesi

Mahabad Cumhuriyeti'nin Bayrağı

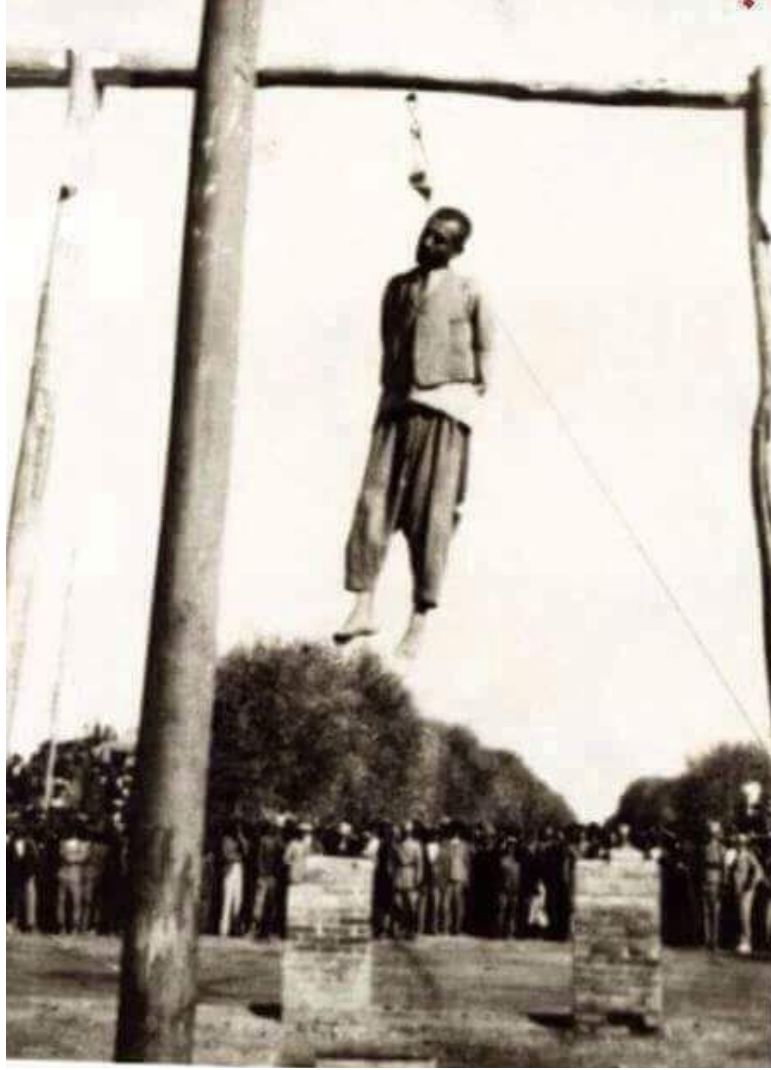

22 Ocak 1946 Cumhuriyet'in ilanı

Kadı Mohammed ve Cumhuriyet'in liderleri

Kadı Mohammed idam sehpasında 31 Mart 1947